

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ВОДНІЙ БЕЗПЕЦІ: ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Хасрат Арджуменд

*доктор юридичних наук, професор,
президент-засновник і генеральний директор
The Grassroots Institute,
співголова RISG-Центральна Азія, IYRP 2026
м. Монреаль, Канада*

Донець Ольга Володимирівна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна
Секретар The Grassroots Institute, Канада/Україна*

За даними «Глобальної мережі екологічного сліду» (Global Footprint Network, GFN) у 2023 році день екологічного боргу (Overshoot Day) припав на 2 серпня (для України – це 27 серпня)¹. А від так, решту днів 2023 року людство використовувало природно-ресурсний потенціал планети «в борг», наче в нас є 1,75 Землі. Ще 50 років тому такої «заборгованості» не існувало. Відповідний стан речей знайшов своє відображення у Глобальному звіті Всесвітнього економічного форуму про ризики (The Global Risks Report 2020)², яким вперше за десять років до п'ятірки головних ризиків для людства включено екологічні ризики. До Топ-5 глобальних ризиків на наступні десять років за можливим масштабом впливу потрапила і водна криза.

Вода – це життя; основний компонент, без якого не можливо виробництво жодного виду їжі рослинного чи тваринного походження. За словами Віце-президента Європейської Комісії Джозепа Борреля «доступ до води стає однією з головних геополітичних проблем нашого століття»³. На жаль це не просто слова.

У 2020 році в США на тлі восьмирічної посухи у Каліфорнії та нищівних пожеж у регіоні вперше придбали ф'ючерси на прісну воду на Wall Street⁴, що стало яскравою ілюстрацією кліматичних змін в світ, а також вже наявної водної кризи. За даними Інституту світових ресурсів⁵ посуха та нестача

¹ Earth Overshoot Day. URL: <https://overshoot.footprintnetwork.org/>

² The Global Risks Report 2020. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/publications/the-global-risks-report-2020/>

³ Josep Borrell The Nile and beyond: geopolitics of water. European Union websites. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/nile-and-beyond-geopolitics-water_en

⁴ CME Group Inc. розмістила перші контракти на продаж води за ціною приблизно 0,4 доллара за м³. Угоди на майбутнє пов'язані з Індексом Nasdaq Veles California Water Index, який відображає зважену середню ціну води. На сьогоднішній день, близько двох мільярдів осіб проживають у місцевостях з проблемами доступу до води, тоді як дві третини світового населення можуть стикнутися з недостатністю водних ресурсів протягом наступних чотирьох років.

⁵ Ranking the World's Most Water-Stressed Countries in 2040. URL: <https://www.wri.org/insights/ranking-worlds-most-water-stressed-countries-2040>

прісної води в світі певною мірою сприяють загостренню спорів та конфліктів (наприклад, водний конфлікт між Іраном та Афганістаном щодо розподілу води річки Гельманд; суперечки між Індією та Пакистаном щодо річки Індус⁶; спори між містами Торонто та Монреаль за водні ресурси річки Сен-Лаврентій; спори між Ефіопією, Суданом та Єгиптом навколо будівництва Гранд-єфіопської ренесансної дамби на річці Ніл⁷ тощо). Висуваються думки, що «посуха і нестача води в Сирії, ймовірно, сприяли заворушенням, які спровокували громадянську війну в країні в 2011 році»⁸. На жаль, є всі підстави побоюватися, що такого роду конфлікти будуть множитися в майбутньому через зростаючий дефіцит чистої води, спричинений швидким зростанням населення Землі, зміною клімату, посиленням урбанізації, нераціональним водокористуванням⁹ і неефективним управлінням водними ресурсами. Відповідно до даних аналізу, зробленого ЮНІСЕФ в рамках ініціативи «Водна безпека для всіх», кожна п'ята дитина у світі відчуває нестачу води для задоволення повсякденних потреб. В цілому діти у 37 країнах, що є «гарячими точками» стикаються із проблемами доступу до води¹⁰. І вже 10 років як Україна стала такою «гарячою точкою».

Ще до 24 лютого 2022 року на постраждалому від конфлікту сході України 3,1 мільйони людей потребували допомоги у сфері водопостачання, санітарії та гігієни, 14% з них – діти¹¹. Нині такі показники значно збільшилися. Через російську агресію кількість людей, які залишилися без доступу до якісної прісної води, тільки з квітня по грудень 2022 року зростає з 6 до 16 мільйонів людей (дані Офісу ООН з координації гуманітарних питань), а 70% населення нашої держави можуть взагалі залишитися без води через постійні обстріли¹². Враховуючи той факт, що близько 80% водозабезпечення країни забезпечується за рахунок поверхневих вод, питання якісного стану вод нашої держави набуває особливої актуальності.

До сучасних викликів та загроз водній безпеці України, спричинених російською агресією можна віднести:

Руйнування гідротехнічних споруд. Станом на квітень 2023 року в Україні: 1) зруйновано понад 800 км водопровідних мереж; 2) частково пошкоджено або повністю зруйновано близько 70 насосних станцій, 23 очисних споруд та 244 км каналізаційних мереж; 3) втрачено майже 812

⁶ Світові водні конфлікти: глобальні гарячі точки. URL: <https://www.dw.com/en/world-water-conflicts-the-global-hot-spots/g-52417245>

⁷ Josep Borrell The Nile and beyond: geopolitics of water. European Union websites. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/nile-and-beyond-geopolitics-water_en

⁸ B. Obama Remarks by the President at the United States Coast Guard Academy Commencement / The White House Office of the Press Secretary, 2015. URL: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/05/20/remarks-president-united-states-coast-guard-academy-commencement>; Rhiannon Mills Charles: Syria's war linked to climate change Sky News (2015) тощо.

⁹ Згідно з даними Організації Об'єднаних Націй, забір прісної води з озер, річок або підземних джерел для сільського господарства, промисловості та домашнього використання зростає вдвічі з 1960-х років.

¹⁰ Кожна п'ята дитина у світі відчуває нестачу води для задоволення повсякденних потреб. ЮНІСЕФ Україна. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/world-water-day-2021>

¹¹ OCHA Annual Report 2021. URL: <https://www.unocha.org/publications/report/world/ocha-annual-report-2021>

¹² Через війну близько 5 млн українців не мають доступу до питної води, – міністр захисту довкілля на конференції ООН. URL: https://lb.ua/society/2023/03/24/549899_cherez_viynu_blizko_5 mln_ukraintsiv.html

млн. куб. метрів води через руйнування гідроспоруд¹³; 4) завдано низку ракетних ударів по гідроспорудам водосховищ України. Для прикладу, пошкодження гідроспоруди Оскільського водосховища (найбільшого на Лівобережній Україні) спричинило знищення екосистеми водосховища та завдало шкоди РЛП «Червонооскільський» до складу якого входять 4 тис гектарів території водосховища¹⁴. Ракетні удари 14-16 вересня 2022 року по гідроспоруді Карачунівського водосховища (м. Кривий Ріг) призвели до неконтрольованого підняття рівня води в р. Інгулець на 1–2 метри, спричинивши підтоплення 112 будинків і значному забрудненню вод (перевищення нормативів ГДК по амонійному азоту – в 2,5 рази через забруднення води каналізаційними стоками, а по вмісту заліза в 3 рази), що завдало збитків на суму 77 млн грн¹⁵. Наймасштабнішою екологічною катастрофою стало знищення дамби Каховської ГЕС, що забезпечувала водою Херсонську та Запорізьку області України, а також постачала воду в одну з найбільших іригаційних систем в Європі, загальною протяжністю всіх каналів близько 1600 км. Знищення Каховської дамби також несе і ядерну загрозу, адже вода з даного водосховища використовувалася задля охолодження елементів найбільшої в Європі атомної електростанції – Запорізької АЕС. Доречно буде відзначити, що згідно з Женевськими конвенціями¹⁶, установки і споруди, які містять небезпечні сили, а саме: греблі, дамби й атомні електростанції, не повинні ставати об'єктами нападу. Тобто маємо констатувати факт порушення РФ норм міжнародного права із цього питання. Крім того, відповідно до ст. 56 Додаткового Протоколу 1 Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, ядерні об'єкти не можуть бути використані в військових цілях. Разом із тим, Росія, недотримуючись правил ведення війни, встановлених міжнародним правом, постійно вчиняє акти ядерного тероризму¹⁷.

Забруднення та засмічення водних об'єктів України. Через спричинені масованими ракетними ударами техногенні аварії до водних об'єктів потрапляють небезпечні сполуки, в тому числі, важкі метали, мастила, ракетне паливо. Крім того, водні об'єкти перетворюються на своєрідні «кладовища» для знищеної військової техніки, залишків боєприпасів тощо. Окремо потрібно звернути увагу на завдані російською агресією збитки водним ресурсам України. Станом на 19 березня 2024 року: а) маса сторонніх предметів, матеріалів, відходів та/або інших речовин у водних об'єктах сягає 36 205 704 кг, що спричинило 8,8 млрд. грн шкоди через засмічення вод; б) маса забруднюючих речовин, що потрапили у водні

¹³ Загарбницька війна росії порушує права українців на доступ до водних ресурсів. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/zagarbnytska-vijna-rosiyi-porushuye-prava-ukrayintsi-na-dostup-do-vodnyh-resursiv/>

¹⁴ За попередніми розрахунками Державної екологічної інспекції України екосистеми водосховища було завдано збитків на суму близько 2,1 млрд грн, зокрема, загинуло близько 2 млн одиниць риби на суму 883,7 млн грн.

¹⁵ Ракетний удар росіян по дамбі у Кривому Розі завдав збитків країні на 77 млн грн – Держекоінспекція. URL: <https://one.kr.ua/news/43977>

¹⁶ Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму {Конвенцію ратифіковано Законом N 3533-IV (3533-15) від 15.03.2006}. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68#Text

¹⁷ Anisimova H., Donets O., Shynkarov O., Shchonkin R., Skliar I. Contemporary challenges and threats to national security: environmental and legal aspects = Suvremeni izazovi i prijetnje nacionalnoj sigurnosti: okolisni i pravni aspekti. Sigurnost. 2023. Vol. 65, Iss. 1. P. 1–23. References : p. 16–22. DOI: 10.31306/s.65.1.1. URL: <https://hrcak.srce.hr/en/file/429577>

об'єкти дорівнює 1 693 т., що завдало шкоди через забруднення водних об'єктів у розмірі 40,6 млрд грн¹⁸. Актуальною для України також залишається проблема забруднення ґрунтових вод, в тому числі внаслідок низки вугільних шахт на тимчасово окупованих територіях.

Знищення екосистем водно-болотних угідь. Нині під контролем окупанта знаходиться низка Рамсарських водно-болотних угідь міжнародного значення, наприклад, Ягорлицька, Каркінітська та Джарилгацька затоки, східна і центральна частини затоки Сиваш, Кінбурнська коса тощо. Окупованими залишаються частини Чорноморського біосферного заповідника, Азово-Сиваський заповідник, НПП «Меотида», біосферний заповідник «Асканія-Нова» тощо. Однак шкоду завдану таким цінним природним територіям можна буде у повній мірі оцінити тільки після їх деокупації.

Підсумовуючи, зазначимо, що останні два роки стали для України часом цілеспрямованого водного тероризму з боку РФ, що ще більше поглибило проблему дефіциту води на теренах нашої держави. Водна стратегія України на період до 2050 року¹⁹, визначає серед стратегічних цілей у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів «забезпечення необхідної кількості водних ресурсів для відновлення та оздоровлення водних екосистем і досягнення стійкого водозабору та водопостачання», а також «поліпшення якісного стану водних об'єктів шляхом досягнення та підтримання “доброго” екологічного та хімічного стану масивів поверхневих вод, екологічного потенціалу штучних або істотно змінених масивів поверхневих вод, кількісного та хімічного стану масивів підземних вод». За для чого передбачається проведення заходів, спрямованих на відновлення в рамках виконання планів управління річковими басейнами гідроморфологічного стану водних екосистем та заплавної земель шляхом відновлення безперервності течії, відновлення стариць та меандр, поліпшення проточності, попередження та ліквідації замулення водойм, поступова ліквідація гребель, ставків, строк експлуатації яких завершився; інвентаризації існуючих гідротехнічних споруд, їх відновлення, ремонту, модернізації або демонтажу тощо. У зв'язку із чим, доцільним вважаємо розробку та затвердження Комплексної програми відновлення вод України із покроковою дорожньою картою її реалізації. Дане питання набуває особливої актуальності для нашої держави, особливо з урахуванням факту відсутності належного правового регулювання екологічних відносин у сфері відтворення природних ресурсів загалом, і водних безпосередньо. В цілому ж, подолання водної кризи потребує застосування багатогранного підходу, який би об'єднував правові, екологічні, соціальні, економічні та європейські виміри задля розробки правових засад використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів України.

Євроінтеграція, сталий розвиток та зелена трансформація як інструменти економічного розвитку.

¹⁸ Завдані збитки. Водні ресурси. ЕкоЗагроза – офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/damage/water>

¹⁹ Про схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року: Розпорядження КМУ від 9 грудня 2022 р. № 1134-р. *Офіційний вісник України*, 2022 р., № 99, стор. 136, стаття 6244. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-%D1%80#Text>